

Janina Florczykiewicz

ORCID 0000-0003-3917-3112

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

RZECZYWISTOŚĆ EDUKACYJNA W POGŁADACH JANA AMOSA KOMEŃSKIEGO – TREŚCIOWY ASPEKT KOMENIOLOGII

EDUCATIONAL REALITY IN COMENIUS' VIEWS – THE CONTENT ASPECT OF COMENIOLOGY

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6246

Streszczenie: W tekście zaproponowano ujęcie komeniologii w perspektywie podmiotowej koncentrując się na treściowym wymiarze procesu badawczego. Rozważania oparto na prezentowanym w polskiej literaturze ujęciu nauki jako systemu twierdzeń o rzeczywistości wypracowanemu w toku badań. Dzieło Komeńskiego rozpatrywane jest z perspektywy zawartego w nim opisu rzeczywistości edukacyjnej, złożonego na Jego koncepcję wychowania. Intencją była prezentacja obiektywnie rozpoznanych przez autora prawd o świecie, człowieku i relacjach między nimi. Dokonano rekonstrukcji poglądów złożonych na koncepcję człowieka, nauczyciela i wychowania. Zaprezentowano opis zarysowanej przez autora rzeczywistości edukacyjnej uwzględniając trzy konstytuujące je elementy - koncepcję człowieka, wychowania i nauczyciela. Intencją było jedynie zasygnalizowanie najbardziej istotnych treści, bowiem wyczerpujące omówienie wykracza poza ramy artykułu.

Słowa kluczowe: komeniologia, treściowe aspekty nauki, rzeczywistość edukacyjna, Jan Amos Komeński

Abstract: The text proposes an approach to comeniology in the subjective perspective focusing on the content dimension of the research process. The considerations were based on the approach to science presented in Polish literature as a system of theorems about reality developed in the course of research. Comenius' work is considered from the perspective of the description of educational reality contained in it, which is composed of his concept of education. The intention was to present truths about the world, man and relations between them, objectively recognized by the author. The views on the concept of man, teacher and upbringing were reconstructed. A description of the educational reality outlined by the author was presented, taking into account the three elements constituting it – the concept of man, upbringing and teacher. The intention was only to mention the most relevant content, because an exhaustive discussion goes beyond the scope of the article.

Keywords: comeniology, content aspects of science, educational reality

Uniwersalizm też głoszonych przez Jana Amosa Komeńskiego, uznawanego za jednego z twórców nowożytnej pedagogiki, przyczynia się do niesłabnącego zainteresowania jego myślą pedagogiczną, utrzymującego się nadal w czasach współczesnych, o czym świadczy choćby powstanie i wydawanie „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych”. Jak pisze Barbara Sitarska (2014a) „Znajomość i recepcja utworów Komeńskiego w Polsce rozpoczęła się jeszcze za życia Komeńskiego i równocześnie z ukazywaniem się w druku jego utworów (Leszno, Gdańsk)” (s. 51) i jest niewątpliwie wynikiem jego ponad 20-letniego pobytu na ziemiach polskich – w Lesznie (Szymańska, 2014). Liczne studia nad myślą Komeńskiego przyczyniły się do wyodrębnienia samodzielnego kierunku badań – komeniologii.

Sam termin komeniologii, jak wskazuje Sitarska (2014a), nie został jednoznacznie zdefiniowany. Autorka proponuje jego rozumienie jako nauki, której przedmiotem jest życie, działalność publiczna (naukowa, polityczna, oświatowa) oraz twórczość Komeńskiego.

Sławomir Sztobryn (2017) podaje, że początek naukowej komeniologii w Polsce przypada na XIX wiek i jest związany z pozostawioną przez niego spuścizną naukową. W ramach komeniologii podejmowane są zarówno analizy biograficzne, jak i merytoryczne, odnoszące się do poglądów głoszonych przez Komeńskiego. „W kręgu tych badań wyłaniają się powoli swego rodzaju specjalizacje: problematyka szeroko pojętej myśli pedagogicznej (interpretacje dzieł Komeńskiego), a także filozofia Komeńskiego, jego poglądy na świat człowieka i świat przyrody” (ibidem: 52)

Termin komeniologii daje się rozpatrywać nie tylko przez pryzmat studiów teoretycznych nad życiem i myślą pedagogiczną Jana Amosa Komeńskiego. Komeniologię można ujmować w kategoriach uprawiania nauki, czyli poprzez pryzmat czynności, podjętych przez badacza i ich konkretnych efektów. Ten sposób rozumienia jest zgodny z ujęciem nauki proponowanym przez Kazimierza Ajdukiewicza, który przyjmuje, że nauka jest wytworem czynności badacza w postaci „systemu twierdzeń, do których uznania doszli uczeni w swym dążeniu do poznania rzeczywistości” (Ajdukiewicz, 1965: 173). Nawiązując zatem do pojęcia nauki przyjmuje się, za Jerzym Apanowiczem (2002), że obejmuje ona działalność mającą na celu poznanie rzeczywistości, wyrastającą z potrzeb jej opanowania i przekształcania. W takim rozumieniu na komeniologię składałby się proces badania, jego wyniki oraz ich prezentacja. Nauka ujawnia się w dwóch aspektach – treściowym i czynnościowym. Aspekt treściowy obejmuje system uzasadnionych pojęć, twierdzeń i hipotez zawierających wiedzę obiektywną

i adekwatną do danego etapu rozwoju poznania naukowego. Wiedza ta odnosząca się do obiektów, struktur, zależności procesów i prawidłowości w zakresie danej dyscypliny jest wytworem działalności naukowo-badawczej (aspekt czynnościowy wiedzy) (Apanowicz, 2002).

Patrząc zatem na dzieło (dorobek) Komeńskiego przez pryzmat nauki, tak jak proponuje Sztobryn (2017) można akcentować jego aspekty treściowe, eksponując system twierdzeń opisujących określony wycinek rzeczywistości lub aspekty czynnościowe, obejmujące procedury (czynności naukowo-badawcze) podejmowane przez autora w celu opisu rzeczywistości, czyli nawiązując do zaproponowanej przez niego metody badawczej (synkrytycznej). Dla wiedzy kluczowy jest aspekt treściowy, stąd na nim koncentrują się dalsze rozważania.

W spuściźnie Komeńskiego istotną rolę zajmują rozważania nad edukacją. Stanowią one bazę dla opisu świata społecznego w jego różnorodnych konotacjach filozoficznych. Rozważania nad naturą i determinacją człowieka (dziecka) i świata, powiązaniach między nimi, ich genezie i prawidłowościach, składają się na opis rzeczywistości wychowawczej, którą można określić mianem *edukacyjnej*. Ten nurt zagadnień stał się ważnym obszarem dociekań komeniologów. W dalszej części tego opracowania podjęto rekonstrukcję opisu rzeczywistości edukacyjnej zarysowanej przez Komeńskiego. Potencjalnie może ona stać się punktem wyjścia dla ukazania ewolucji poglądów, jaka dokonała się od czasów tego uczonego.

Przed omówieniem wskazanego zagadnienia należy odnieść się do samego pojęcia rzeczywistości, które jak podkreśla Sztobryn (2013), jest kategorią niejednoznaczną, a jej sens zależy od kontekstu. Podejmowaną na gruncie historiografii czynność konstruowania teorii, które odnosząc się częściowo do obserwowalnej empirycznie rzeczywistości, są jednocześnie jej potencjalnym projektem. Autor lokuje ją w rzeczywistości istniejącej realnie (ibidem: 16). Rzeczywistość edukacyjna jest zatem określona przez Sztobryna (2013: 19) jako byt materialny, inteligibilny lub ich synteza, niezależny od poznającego podmiotu, ale przez ten podmiot postrzegany jako obecny w doświadczeniu i refleksji.

Przyjmując ten punkt widzenia, poglądy dotyczące wychowania, zamieszczone w dziełach Komeńskiego, złożone na historię myśli pedagogicznej, będą traktowane jako element zarysowanej przez niego rzeczywistości edukacyjnej. Ich rekonstrukcja przyjmuje charakter historii narracyjnej i mieści się w obrębie pedagogiki historycznej, którą Sztobryn opisuje jako „twórczą (de)(re)konstrukcję procesu historycznego utkaną

z dostępnych źródeł, ze zinternalizowanej wiedzy oraz wyobraźni wypełniającej luki między danymi faktograficznymi” (Sztobryn, 2013: 20). Pedagogika historyczna odwołuje się do określonej metodologii badań, jest świadomym i celowym namysłem nad przeszłością, który obejmuje nadawanie znaczeń wydarzeniom tworzącym model przeszłości (ibidem). Rzeczywistość edukacyjna opisana na bazie pedagogiki historycznej ma charakter relatywny, a jej sens zależy od kontekstu określonego przez strukturę narracji.

Rzeczywistość edukacyjna jest wyznaczona przez nakładające się na siebie elementy, tj. 1) przyjętą ideologię wyrażoną w celach, treściach i zadaniach edukacyjnych, będącą odzwierciedleniem standardów przyjętych w danym państwie oraz beneficjentów procesu edukacji, tj. 2) uczniów i ich potrzeby edukacyjne oraz 3) nauczycieli i ich warsztat pedagogiczny. Wszystkie one znalazły odniesienie w rozważaniach Komeńskiego, obrazując jego sposób myślenia o świecie.

W formułowanej koncepcji świata i człowieka zaznacza się teologiczna orientacja Komeńskiego, ukształtowana w następstwie teologicznego wykształcenia i światopoglądu. Jego dzieło „konsekwentnie dotyka sfery sacrum, to jest tego, co związane jest z Bogiem, Trójcą Świętą, czyli rzeczywistością transcendentalną” (Szymonik, 2012: 232, za: Sitarska, 2014) i właśnie ta sfera staje się punktem odniesienia w jego poglądach na wychowanie. Punktem wyjścia dla budowania wiedzy o świecie jest człowiek - jego natura i zorientowanie ku bogu. Ostatecznym celem dążeń człowieka autor czyni Boga i jego mądrość (wszechwiedzę). Zarysowana koncepcja odwołuje się do teologicznego dogmatu człowieka stworzonego na podobieństwo Boga, stąd jego rozwój postrzega w kategoriach zbliżania się do boskości wyrażonej we wszechwiedzy: „Człowiek rodzi się ze zdolnością zdobywania wiedzy o rzeczach przede wszystkim dlatego, ponieważ jest obrazem Boga [...]. Skoro zatem wśród innych właściwości Boga na plan pierwszy wybija się jego wszechwiedza, tedy i w człowieku musi się poniekąd blask jej odzwierciedlać” (Komeński 1956: 44).

Humanistyczna orientacja będąca spuścizną myśli odrodzeniowej znalazła wyraz w koncentracji na człowieku. Na jej bazie autor konsekwentnie rozwijał antropologiczną koncepcję wychowania, którą cechuje integracja myśli filozoficznej i pedagogicznej (Čapková 1997: 41-50, za: Sitarska 2014b).

Koncepcja człowieka

Pozostając w zgodzie z doktryną chrześcijańską Komeński przyjmował, „że ostatecznym celem człowieka jest wieczysta szczęśliwość w łączności z Bogiem” (Komeński 1956: 39), natomiast życiu doczesnemu (na ziemi) są przypisane określone cele realizowane poprzez wykształcenie, cnotę lub szlachetne obyczaje i religijność. Ich zadatki są przypisane człowiekowi przez naturę, jednak wymagają rozwijania, czyli wykształcenia (zob. ibidem: 41-43).

Komeński postrzegał dziecko jako byt nieukształtowany, nieokreślony w człowieczeństwie, obdarzony w potencje, które wymagają dostarczenia odpowiedniej stymulacji i wiedzy: „Zarodki wiedzy, uczciwości, religii daje, jak widzieliśmy, natura; samej wiedzy jednak, cnoty, religii nie daje; to zdobywa się modlitwą, uczeniem się i działaniem” (Komeński 1956: 56). Z założenia tego wynika konieczność oddziaływania na dziecko, jego kształtowania. Wykształcenie staje się koniecznością rozwojową: „Wszystkim, którzy urodzili się ludźmi, potrzebne jest wykształcenie”, siłą konstytuującą człowieczeństwo, a jednocześnie dającą przewagę nad innymi: „Niechaj więc nikt nie wierzy, by ktoś mógł być naprawdę człowiekiem, jeśli się nie nauczył postępować jak człowiek; to jest jeśli nie został wykształcony w tym, co czyni go człowiekiem” (Komeński 1956: 57).

Kolejne założenia dotyczą wrodzonych potencji człowieka. Komeński twierdził, że jest mu z natury przynależna, tj. dana przez Boga, mądrość - „każdy człowiek rodzi się ze zdolnością zdobywania wiedzy o rzeczach” (1956: 44) i pęd do wiedzy. Autor wierzy w nieograniczone możliwości umysłu w zakresie budowania wiedzy: „Myśl nasza bowiem nie tylko chwytą to, co bliskie, ale przybliża też ku sobie to, co oddalone (czy to w przestrzeni czy w czasie), wznosi się w górę ku temu, co wzniosłe, śledzi to co utajone, odsłania, co zakryte, sili się nawet na zgłębienie tego, co niezgłębione; tak dalece nieograniczona jest i bezkresna” (Komeński, 1956: 44). Zdolność ta umożliwia osiągnięcie wyznaczonego dla ludzi celu życia - wieczności. Mądrość stanowi zatem potencję typowo ludzką, która umożliwia dotarcie do części wiedzy boskiej, tzw. wszechwiedzy, ale określa również swoiste uprzywilejowanie, przewagę człowieka w świecie (Florczykiewicz, 2016): „Dostateczną wyższość (...) ludzi stanowi to, że otrzymali oni bystrość umysłu, przy pomocy której mogą śledzić dzieła Boże i w ten sposób gromadzić sobie skarbiec poznania” (Komeński, 1956: 57). Pełną poznawalność świata umożliwiają doświadczenie i obserwacja powiązane ze zmysłami. Wszechwiedza jest dostępna ludziom w różnym stopniu, jak pisze Sztobryn (2015)

„istnieją indywidualne różnice między ludźmi, którzy mogą stać się mądrymi w zakresie danym im z natury, ale nie jednakowo dostępnym” (s. 93-94).

Wiek młodzieńczy jest uważany przez Komeńskiego za najważniejszy dla wychowania, w nim pokłada największe nadzieje, łącząc je z otwartością na doświadczenia i zdolnością do chłonięcia wiedzy: „Ażeby człowiek mógł się rozwinąć na człowieka, Bóg dał mu lata młodzieńczości, w których (...) żyje zdolny jedynie do kształtowania siebie” (ibidem: 65), „To tylko w człowieku jest silne i trwałe, czym nasiąknie najwcześniejsze dzieciństwo” (ibidem: 66).

Jak zauważa Suchodolski (1956) koncepcja natury człowieka zarysowana przez Komeńskiego odwoływała się do potencji rozwojowych, rozumianych jako wewnętrzne ukierunkowanie do przezwyciężenia własnych słabości i dążenie do doskonałości poprzez rozwój umysłowych i fizycznych sprawności, w czym odkrywamy echa idei humanistycznych. Człowiek był postrzegany w perspektywie przemiany, rozwoju (Sztobryn, 2015).

Koncepcja wychowania

Komeński wychodził w swoich założeniach od człowieka wskazując na konieczność rozwijania jego człowieczeństwa – co wyraża dobitnie w tytule rozdziału VI „Wielkiej Dydaktyki”: „Człowieka, jeśli ma stać się człowiekiem, należy kształcić” (Komeński, 1956: 56). Autor nie rozdziela wychowania i kształcenia. Traktuje je jako permanentny proces nabywania wiedzy, tj. wykształcenia, trwający od wczesnego dzieciństwa, co najmniej do dorosłości, a właściwie do śmierci. Poglądy Komeńskiego na wychowanie, będące swoistą teorią wychowania zostały zawarte w jego dziele pt. „Pampaedia”. Odnajdujemy w nich szereg nowatorskich, a wręcz rewolucyjnych postulatów. Jeden z nich, zapowiedziany już w podtytule dzieła, promuje aktualną dziś ideę wychowania/ kształcenia przez całe życie. Komeński wyznacza siedem okresów życia od narodzin do śmierci i siedem odpowiadających im szkół, przyporządkowując każdemu z nich cele wychowawcze. Odpowiadają one poziomowi rozwoju i doświadczeniu człowieka, w czym odzwierciedla się zasada indywidualizacji wychowania i jego dostosowania do potrzeb rozwojowych (Komeński 1973: 103). Wychowanie jest traktowane jako proces wyzwalania człowieczeństwa obejmujący całe życie, proces ten jest konieczny, bowiem „bez wychowania nie można stać się człowiekiem” (Komeński, 1956: 56).

Teoria wychowania Komeńskiego zawiera niezbędne postulaty, odnoszące się do charakteru, celów, treści i metod. W przekonaniu Komeń-

skiego kształcenie powinno być powszechne, co wyraził w słowach: „Pożądane więc jest, aby wszyscy uczyli się wszystkiego i całkowicie” (Komeński, 1973: 9). Jest to postulat „pełnego wykształcenia pełnego człowieka”, czyli osiągnięcia wszechwiedzy. Jej przejawem, w myśl poglądów autora, miała być wszechstronna kultura, czyli stan w którym nic nie brakuje¹, oznaczający pełen poziom rozwoju we wszystkich obszarach człowieczeństwa, zwany przez autora wszechwiedzą. Obejmuje ona znajomość świata fizycznego, społecznego i rządzących nimi prawidłowości, szczególnie odnoszących się do myślenia, komunikacji i relacji społecznych oraz umiejętność obiektywnych interpretacji sytuacji i zdarzeń, opartych na wiedzy a nie uprzedzeniach czy emocjach (por. Komeński 1973: 12-13).

Komeński postulował nauczanie poglądowe oparte na obserwacji natury. Pragnął, aby dziecko czerpało wiedzę nie tyle z książek i słów, „ile z nieba, ziemi, z dębów i buków”, aby dochodziło do wiedzy przez poznanie samych rzeczy, a nie cudzych spostrzeżeń i świadectw o rzeczach (Sitarska 2013: 406). Doceniał również rolę książek i innych środków nauczania, wskazówki do ich przygotowania, między innymi redakcji według zasad metody uniwersalnej zawarł w rozdziale szóstym „Pampaedii”. Sformułował zasady dydaktyczne i metody, które miały przybliżyć realizację celów wychowania. Odwoływał się również do klimatu szkoły promując ją, aby stała się środowiskiem przyjaznym dla ucznia, co zoptymalizuje kształcenie. Wśród zasad nauczania wymieniał „swobodę, aby wszystko uczynić przyjemnym i pogodnym, jak gdyby w zabawie, tak aby tok nauczania ludzi można było nazywać szkołą-zabawą” (Komeński, 1973: 109).

Proponowaną przez Komeńskiego filozofię wychowania i kształcenia cechuje wysoki radykalizm, wyrastający poza ówczesne poglądy, przykładem są postulaty prawa człowieka do kształcenia, podkreślanie zdolności do samowychowania i samokształcenia (Sitarska, 2014c: 125) czy postulat powszechności kształcenia, który poprzez zawartą w nim ideę jednolitości programu dla wszystkich uczących się był wyrazem sprzeciwu wobec szkolnictwa elitarnego (Suchodolski, 1956: XCVIII). Hasła wychowawcze są przesycone humanizmem, odnajdujemy w nich postulaty głoszone dziś przez psychologię pozytywną a odnoszące się do zapewnienia dobrostanu psychicznego, będącego odpowiednikiem szczęścia. Komeński postuluje:

---

¹ Komeński odwołuje się do pojęć opisujących stan wykształcenia – „wszystko”, „coś” i „nic”, wyjaśnionych w „Janua rerum”. Pojęcie „wszystko” oznacza coś, czemu nic nie brakuje, „coś” odnosi się do częściowych braków, a „nic” oznacza braku wszystkiego (Komeński 1973: 9, przypis 2).

„Należy doprowadzić ludzi do zaspokojenia wszystkich swych pragnień. Rozbudzić w nich trzeba naturalny popęd do żywienia pragnień. Pokazać im drogę do ich spełnienia (...)” (Komeński, 1973: 44).

Komeński nie poprzestał na formułowaniu postulatów teoretycznych, stały się one punktem wyjścia dla opracowania koncepcji systemu wychowania, obejmującego całe życie człowieka, wyznaczając dla każdego etapu zadania wychowawcze i dydaktyczne.

Koncepcja nauczyciela

Poglądy Komeńskiego dotyczące osoby nauczyciela, wplatają się w znacznie później rozwijany nurt rozważań nad osobowością nauczyciela. W „Pampaedii” odnajdujemy całościowy wywód na temat cech i kompetencji nauczyciela. Podstawowy postulat odnosi się do stanowienia wzoru osobowego: „aby każdy z nich był taki, jakimi ma uczynić innych”, „jakimi chcielibyśmy, aby się stała cała ludzkość” (Komeński, 1973: 107). Wagę należy przywiązywać do kompetencji wychowawczych i dydaktycznych, na które składa się wiedza i umiejętności w zakresie organizacji wychowania i kształcenia, w tym znajomość celów, środków i metod: „powinni znać: wszystkie cele swojego powołania, wszystkie środki, które do nich prowadzą, i wszelką różnorodność metod” (Komeński, 1973:107). Autor podkreśla również rolę zaangażowania nauczyciela jako czynnika warunkującego efektywność wychowania (Komeński, 1973: 107-109).

Niektóre aspekty promowanego przez Komeńskiego ideału nauczyciela są aktualne współcześnie. W jego wyobrażeniu nauczyciel jest osobą przyjazną uczniowi, zaangażowaną w jego rozwój, traktującą ucznia podmiotowo: „Nauczyciele zaś: jeśli są przystępni i uprzejmi, jeśli żadną szorstkością nie zrażają do siebie umysłów, lecz pociągają je ojcowskim uczuciem, zachowaniem się i słowem, (...) jeżeli do uczniów odnoszą się serdecznie, łatwo pozyskają ich serca, tak że dzieci będą bodaj, że chętniej w szkole przebywać niż w domu.” (Komeński, 1956: 139).

Podsumowanie

Zasygnalizowana powyżej rzeczywistość edukacyjna zarysowana w dziełach Komeńskiego stanowi egzemplifikację jego poglądów na wychowanie, wynikających z dążenia do jego naprawy, z czym z kolei wiązał autor naprawę świata (por. Suchodolski, 1956: LX). Jest to rzeczywistość

intencjonalna, zarysowana w autorskiej koncepcji stanowiącej wizję człowieka i prawidłowości jego rozwoju/wychowania, w tym wychowania instytucjonalnego. W sensie formalnym, opis stworzony przez Komeńskiego obejmuje system pojęć, tez, twierdzeń uzasadnionych na bazie obiektywnej i adekwatnej do jego czasów wiedzy, spełniając tym samym warunki nauki w aspekcie treściowym.

W zamierzeniach Komeńskiego jej opis miał stać się bazą dla formułowania twierdzeń bazowych dla praktyki wychowania. Część z nich, m.in. postulaty powszechności kształcenia, indywidualizacji, koncentracji na rozwoju człowieka oraz sformułowane przez niego zasady dydaktyczne znalazła zastosowanie w czasach późniejszych, tworząc obiektywną rzeczywistość edukacyjną.

Zakres obecnego urzeczywistnienia pedagogicznej wizji Komeńskiego stanowi zatem istotny przedmiot badań - jego myśl pedagogiczna, określająca ideę rzeczywistości edukacyjnej stanowi dziś materiał źródłowy dla studiów nad określeniem rzeczywistości nam współczesnej.

Bibliografia

- Ajdukiewicz Kazimierz, *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1965.
- Apanowicz Jerzy, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002.
- Čapková Dagmar, *Některé základní principy pedagogického myšlení J.A. Komenského*, W: T. Bieńkowski (red.), *Komeński a współczesność*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1997, s. 41-50.
- Florczykiewicz Janina, *Drogi prowadzące do wiedzy o człowieku i otaczającym go świecie w twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. III, Siedlce 2016, s. 53-62.
- Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, Wrocław 1973.
- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Sitarska Barbara, *O Janie Amosie Komeńskim i początkach komeńologii*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014a, s. 31-61.
- Sitarska Barbara, *Humanizm Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014b, s. 149-173.

- Sitarska Barbara, *Wychowanie i samowychowanie w myśli filozoficznej Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014c, s. 119-140.
- Sitarska Barbara, *Samowychowanie w myśli filozoficznej Jana Amosa Komeńskiego na tle poglądów wybranych myślicieli*, W: M. Burta, M. Kryszczuk, S. Sobieraj (red.), *Między człowiekiem i człowiekiem*, Siedlce 2013, s. 401-408.
- Suchodolski Bogdan, *Wstęp*, W: Jan Amos Komeński, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Szymańska Kamila, *Komeński w Lesznie*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014, s. 301-308.
- Sztobryn Sławomir, *Polska XX-wieczna recepcja pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska, *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Siedlce 2017, s. 57-72.
- Sztobryn Sławomir, *Jan Amos Komeński (1592-1670) jako przedstawiciel nowożytnej filozofii wychowania*, W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. II, Siedlce 2015, s. 91-100.
- Sztobryn Sławomir, *Rzeczywiste i nierzeczywiste w edukacji w kontekście narracji historycznej*, W: S. Sztobryn, K. Kamiński (red.), *Rzeczywistość edukacyjna. Tropy i wątki interpretacyjne*, Łódź 2013.
- Szymonik Danuta, *Z zagadnień sakrum w wybranych utworach Jana Amosa Komeńskiego/Über das „Sacrum” in den ausgewählten Werken von Jan Amos Komenský*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku/ Jan Amos Komenský und Europa im XVII. Jahrhundert*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. IV, Siedlce 2012, s. 214-223.